

PARTICIPACIJA TURIZMA U GOSPODARSTVU POJEDINIHI MJESTA JUŽNE ISTRE TE PROMJENE PEJZAŽA OD KONCA 19. STOLJEĆA DO 1930-IH GODINA

CONTRIBUTION OF TOURISM TO THE ECONOMY OF VARIOUS TOWNSHIPS IN THE SOUTHERN ISTRIA AND CHANGES OF LANDSCAPES FROM THE LATE 19TH CENTURY TO THE 1930s

Ivan ŽAGAR

Doktorand postdiplomskog
doktorskog studija, Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu, Ivana Lučića 3,
10000 Zagreb
Gimnazija Pula, Trierska 8, 52100 Pula
izagar1992@yahoo.com

Received/Primljeno: 12. 6. 2016.

Accepted/Prihvaćeno: 16. 12. 2016.

Pregledni rad/Review

UDK/UDC: [338.48:71] (497.5-3Istra)"18/19"
94(497.5-3Istra)"18/19"

Sažetak

Turizam je relativno »nov« društveno-gospodarski fenomen čiji korijeni u svijetu sežu u 19. stoljeće, a nakon Drugog svjetskog rata razvija visoki stupanj masovnosti i dobiva značaj okosnice gospodarstva u mnogim europskim i svjetskim državama. Posljednjih dvadeset godina 19. stoljeća obilježava formiranje prvih pravih turističkih mjesta na istočnoj jadranskoj obali koja u tom periodu dobivaju »fizionomiju« turističkih destinacija te na taj način dugoročnije određuju svoj razvojni put prema ljetno-zimskim destinacijama u kojima borave gosti »dublje džepa«. U Istri se u tom razdoblju u prvom redu zbog zdravstvenih odlika klime razvilo nekoliko centara koji su do Prvog svjetskog rata izrasli u europski poznata ljetovališta poput Brijuna, Opatije, Lovrana, Portoroža i drugih mjesta, na što je velik utjecaj imala blizina željezničkih pruga Beč-Trst uz svoje odvojke Divača-Pula i Pivka-Rijeka te Budimpešta-Zagreb-Rijeka, ali je isto tako pod utjecajem podizanja infrastrukturnih objekata u službi turizma došlo do nemalih promjena u pejzažu čitavoga područja.

Ipak, primarna zadaća ovog rada je istražiti razvoj turizma na primjeru pojedinih mjesta Južne Istre (Medulin, Banjole), odgovoriti u kojoj mjeri u razdoblju od 1890-ih do 1930-ih godina on participira u gospodarstvu područja te koliko zaokret u strategiji razvitka naznačenih sela utječe na promjene prirodnih značajki krajolika.

Ključne riječi: Povijest turizma, južna Istra, gospodarstvo, promjena pejzaža

Key words: history of tourism, the southern Istria, the economy, change of landscape

Primarna zadaća ovog rada je istražiti razvoj turizma na primjeru pojedinih mjesta Južne Istre (Medulin, Banjole), odgovoriti u kojoj mjeri u razdoblju od 1890-ih do 1930-ih godina on participira u gospodarstvu područja te koliko zaokret u strategiji razvitka naznačenih sela utječe na promjene prirodnih značajki krajolika.¹ Gospodarstvo se na tom prostoru kroz prvu polovicu 19. stoljeća u naj-

¹ O razvitku turizma u mjestu Medulin je pisao geograf dr. Ivan Blažević, vidi: BLAŽEVIĆ, Ivan, *Razvojni put i prekretničko značenje turizma u Medulinu*, u: »Prilozi o zavičaju: Medulin, Savičenta, Sutivanac«, Pula, Čakavski sabor, 1983., 123-150.

većoj mjeri oslanja na poljoprivredu²- ratarstvo i stočarstvo u omjerima koji variraju od sela do sela, te suprotno uvriježenom mišljenju u manjoj mjeri ribarstvom ponajviše zbog nepoznavanja naprednih tehnika izlova ribe.³ Zbog razvitka Pule koja od 1850-ih godina postaje glavnom ratnom lukom Austro-Ugarske Monarhije (dalje: Monarhija) čitava njezina okolica počinje gravitirati oko novog industrijskog središta koje u svom arsenalu i drugim pogonima zapošljava i mnoge Medulince, Premanturce, Banjolce, Pomerce i stanovnike drugih okolnih sela.⁴ Medulin s Pulom sve do 1930-ih godina nema organiziranu liniju gradskog prijevoza,⁵ ostala mjesta Puljštine sve do poslije Drugog svjetskog rata, pa je radništvo svakodnevno odlazilo na posao pješice, zaprežnim kolima ili biciklom.

Turizam je relativno »nov« društveno gospodarski fenomen čiji korijeni u svijetu sežu u 19. stoljeće, a nakon Drugog svjetskog rata razvija visoki stupanj masovnosti i dobiva značaj okosnice gospodarstva u mnogim europskim i svjetskim državama. Prema sličnom se principu razvija i na ovim prostorima gdje se financijske blagodati turizma u većoj mjeri počinju osjećati tek u drugoj polovici 20. stoljeća kada on u mnogim priobalnim mjestima postaje temelj gospodarstva, osobito od 1960-ih godina.⁶

Posljednjih dvadeset godina 19. stoljeća obilježava formiranje prvih pravih turističkih mjesta na istočnoj jadranskoj obali koja u tom periodu dobivaju »fizionomiju« turističkih destinacija te na taj način dugoročnije određuju svoj razvojni put prema ljetno-zimskim destinacijama u kojima borave gosti »dublje džepa«.⁷ Doduše, turizam toga vremena nije bio »kupališni« ili onaj dokoličarskih aktivnosti već »zdravstveni« i turizam odmaranja.⁸ U Istri se u tom razdoblju u prvom redu zbog zdravstvenih odlika klime razvilo nekoliko centara koji su do Prvog svjetskog rata izrasli u europski poznata ljetovališta poput Brijuna, Opatije, Lovrana, Portoroža i drugih mjesta, na što je velik utjecaj imala blizina željezničkih pruga Beč-Trst uz svoje odvojke Divača-Pula i Pivka-Rijeka te Budimpešta-Zagreb-Rijeka.⁹

U neposrednoj blizini, Brijuni su se isprofilirali kao odmorište europske aristokracije u kojem su vrijeme provodili austrougarski car i kralj Franjo Josip I., prijestolonasljednik nadvojvoda Franjo Ferdinand sa suprugom Sofijom, njemački car Vilim II. i mnogi drugi,¹⁰ no ovaj će otok, iako geografski pripada Puljštini, ostati izvan fokusa ovoga rada. Pula, glavna ratna luka Monarhije, zbog broja stanovnika i pripadajućeg sloja bogatijih ljudi također ima elemente ljetne destinacije, reklamirajući u vlastitom vodiču mornaričko kupalište i mornaričku školu plivanja.¹¹

Počeci dokoličarskih aktivnosti u selima južne Istre mogu se potražiti u »Turističkom vodiču za Pulu i okolicu« iz 1889. godine koji preporučuje izlete u Medulin: prijevoz kočijom je trajao sat i pol, a od lokalnih znamenitosti izdvaja crkvu sv. Agneze iz 15. stoljeća, ložu iz doba mletačke vladavine, dvije vjetrenjače za mljevenje žita nedaleko obale, ostatke antičke luke te krasnu prirodu.¹² Devet godina nakon, 1898. godine Medulin posjećuje grupa turista iz Opatije i Voloskog. Doputovali su parobrodom »Liburnija« koji zbog male dubine nije mogao pristati uz obalu pa su goste mještani manjim barkama prebacili na kopno,¹³ a nakon obilaska mjesta u lokalnoj su se gostionici prisutnima obratili istarski politički prvaci Matko Laginja i Vjekoslav Spinčić te svećenik Luka Kirac.¹⁴

² Usporedi: *Premantura* (ur. Ivan Pauletta Corrado), Zagreb, Durieux, 2007., 13-15, 35-40, 63-68.; HORVAT KIŠ, Franjo, *Istarski puti*, Zagreb, Dom i svijet, 2002., 181.; KLARIĆ, Mario, *Stare vjetrenjače u medulinskom zaljevu*, Medulin, 1962., 7.; CRNOBORI, Tone, *Neki aspekti života Premanture i Vinkurana u XIX i u početku XX stoljeća*, u: »Premantura« (ur. Josip Percan), Pula, Čakavski sabor, Katedra, 1986., 47-67.

³ CRNOBORI, 1986., 56.; iako je bilo inicijativa u svrhu poboljšanja tehnika izlova ribe, vidi: BLAŽEVIĆ, 1983., 148.

⁴ HORVAT KIŠ, 2002., 187.

⁵ Usporedi: »Bagni alla pineta di Medolino«, *Corriere Istriano* (Pula), 17.VII.1932., 2.; BLAŽEVIĆ, 1983., 135.

⁶ BLAŽEVIĆ, Ivan, *Povijest turizma Istre i Kvarnera*, Opatija, Otakar Keršovani, 1987., 303.

⁷ VUKONIĆ, Boris, *Povijest hrvatskog turizma*, Zagreb, Prometej, 2005., 57.

⁸ Što će se promijeniti iza Prvog svjetskog rata.

⁹ BLAŽEVIĆ, 1987., 304.

¹⁰ *Isto*, 184.

¹¹ *Isto*, 72.

¹² Usporedi: BLAŽEVIĆ, 1987., 72-73.; BLAŽEVIĆ, 1983., 132.

¹³ Koji u tom razdoblju vrši službu u Ližnjanu (1895. - 1908.).

¹⁴ Usporedi: BLAŽEVIĆ, 1983., 132.; »Izlet u Medulin«, *Naša slova* (Trst), 15.IX.1898., 3.

Prije spomenute vjetrenjače, mlinove na vjetar i paru su izgradili braća Ivan i Andrea Pošić 1872. godine, a obzirom da se za njih pročulo po čitavom kraju ubrzo su svoje žito na mljevenje osim Medulinaca donosili i brojni Pomerci, Premanturci, Banjolci, Vinkuranci, Vintijanci, Ližnjanci, Šišanci, Štinjanci, Fažanci, ali i seljaci iz udaljenijih krajeva - Rovinja, Lovrana, Unija, Suska i drugih mjesta.¹⁵ Ta su dva pogona zapošljavala nekoliko lokalnih radnika, pa se može konstatirati širenje gospodarskih djelatnosti s jedne i u sve većoj mjeri gravitiranje poljoprivrednog stanovništva iz čitave pulske okolice prema najvećem istarskom selu s druge strane.

Obje su vjetrenjače 1910. godine prodane bečkom industrijalcu i vlasniku Brijuna Paulu Kupelwieseru. On je, nakon što je od Brijuna stvorio europski poznato ljetovalište, u razdoblju 1907. -1910. godine otkupio veći broj zemljišnih čestica u Medulinu, najprije poluotok Pinetu¹⁶ koji su Medulinci pošumili borovima na samom početku 20. stoljeća.¹⁷ Do tada je istim prostorom dominiralo nisko raslinje i trava zbog čega je izgledalo prilično zapušteno, pa je ovo vjerojatno bio iskorak lokalnog stanovništva ka preobrazbi Medulina u atraktivnije mjesto. Sam Kupelwieser je u svojem autobiografskom djelu zapisao: »Tako smo jugoistočno od Pule naišli na luku koja se gotovo šest kilometara usijecala u kopno i čije su izuzetne kvalitete u potpunosti promakle ne samo meni, već i, kako sam ubrzo saznao, našoj ratnoj mornarici i pomorskim vlastima. Bila je to luka u Medulinu. Njezine prirodne prednosti mogle su se, s relativno malo sredstava, iskoristiti za austrijske javne interese, a u jugoistočnoj Istri potaknuti i započeti razvoj koji bi ovo plodno područje mogao probuditi iz tisućljetnog sna u novi, napredni i aktivni život«. ¹⁸ Iste 1907. godine kupuje i poluotok Vižulu,¹⁹ a kao poticaj za to je bila ideja o izmještanju trgovačke luke²⁰ iz Pule u Medulin,²¹ koji ima izvrsno zaklonjen i širok zaljev, a s čime se povezivala ideja o dogradnji postojeće željeznice Divača-Pula krakom do Medulina čija je trasa trebala biti duga 13,9 kilometara.²² Imao je Kupelwieser još niz vrlo konstruktivnih ideja, poput povezivanja središta Monarhije Beča preko Pule i Medulina sa Zadrom, središtem Dalmacije, i drugim tamošnjim gradovima. Naime, dio te dionice do Medulina bi se odvijao željeznicom, a dalje brodom.²³ Realizacija planiranog je izostala, kratkoročno zbog neslaganja vojske²⁴ i prihvaćanja plana o izgradnji pruge Zagreb-Gospić-Split²⁵ (Zagreb je u to vrijeme željeznički povezan s Bečom), a dugoročno zbog izbijanja Prvog svjetskog rata 1914. godine i potpadanja Istre pod Kraljevinu Italiju. Prema onome što je Kupelwieser ostavio u svojim zapisima, postojali su i planovi za izgradnju rafinerije nafte na istom mjestu, krečane te pogona za strojno drobljenje šljunka i pijeska te gradnju podmornica.²⁶ No ono što je kao iskusni turistički strateg također zamijetio je: »(...) plitka pješćana morska uvala, vrlo pogodna da u budućnosti posluži živom turizmu, kojemu bi prirodne

¹⁵ KLARIĆ, 1962., 9.

¹⁶ Pineta, Kašteja, Bijeca i Borik su varijacije imena poluotoka - područja današnjeg Autokampa Medulin. Potonja tri su najviše korištena do konca Prvog svjetskog rata, kada je pod utjecajem talijanskog jezika u uporabu ušao termin »Pineta« - zbog represalija tijekom talijanske vladavine (1918. -1943.) omražen kod starije generacije Medulinaca. Ipak, stječe se dojam da je do danas ostao dominantnim kod većeg dijela lokalnog stanovništva, pa će dalje u radu biti korišten taj pojam.

¹⁷ BLAŽEVIĆ, 1987., 112-113.

¹⁸ KUPELWIESER, Paul, *Brijuni. Iz sjećanja starog Austrijanca*, Pula, Amforapress, 2005., 135.

¹⁹ *Isto*, 139.; Vižulu je koju godinu kasnije prodao Johannu Georgu Hütterottu.

²⁰ Usporedi: »Medulinska luka«, *Omnibus* (Pula), 24.IV.1908., 1.; »Putovanje u trgovačke svrhe. Medulinska luka«, *Omnibus* (Pula), 29.VIII.1908., 1.; »Trgovačka luka u Medulinu«, *Omnibus* (Pula), 18.III.1909., 1.; O položaju medulinske luke se povoljno izrazio i prestolonasljednik Monarhije nadvojvoda Franjo Ferdinand u posjetu ovom mjestu, vidi: »Prestolonasljednik u Puli«, *Omnibus* (Pula), 26.II.1910., 1.

²¹ Ivan Blažević u svom članku piše kako je ideja izmještanja trgovačke luke u Medulin te dogradnja pruge bio plan austrijskih vlasti, za koje je Kupelwieser tek naknadno doznao te otkupio gore navedene posjede, vidi: BLAŽEVIĆ, 1983., 126.; Pravi odgovor vjerojatno leži u činjenici da su postojala dva različita plana o produžetku željeznice do Medulina, Kupelwieserov i državni Hicklov, koji je na koncu i prihvaćen 1908. godine, no nikada nije sproveden u djelo, vidi: »Za željeznicu u Medulin«, *Omnibus* (Pula), 10.VII.1908., 1.; »Željeznica u Medulinu«, *Omnibus* (Pula), 15.VII.1908., 1.

²² Usporedi: KUPELWIESER, 2005., 143.; BLAŽEVIĆ, 1983., 126.

²³ KUPELWIESER, 2005., 137.

²⁴ *Isto*, 151.

²⁵ BLAŽEVIĆ, 1983., 128.

²⁶ KUPELWIESER, 2005., 145.

ljepote i klimatski uvjeti pružali gotovo iste izgledе poput onih na kojima se temeljio razvoj Briona«. ²⁷ Spomenuti pješčani morski sprud s borovima u svom zaleđu bijaše tema poznatog putopisca Franje Horvata Kiša koji je o svom posjetu Medulinu u ljeto 1914. godine između ostalog zapisao: »Tamo iza onog majura i mlina je uvala Bijeca. Tamo je krasno. Nigdje tako podesnog mora za kupalište. More je plitko, dno posuto bijelim, fino brušenim pijeskom, a uslijed mnogog isparavanja vrlo je bogato solju. Sve su to odlike morskog kupališta, kojih nema nijedno kupalište na Kvarneru«. ²⁸ Osim Kupelwiesera i ostalih stranaca koji su bili upoznati s ovim prirodnim fenomenom, toga postaju svjesni i pripadnici domaće inteligencije koji na Tijelovo 10. lipnja 1909. godine osnivaju Društvo za poljepšanje Medulina, ²⁹ s ciljem: »da pospješuje sve što bi moglo služiti za poljepšanje mjesta Medulina i okolice (Ližnjan, Pomer, Premantura), osobito putova i cesta te morske obale«. ³⁰ Možda je dodatni poticaj došao iz članka u listu »Omnibus« iz ožujka iste godine koji bijaše posvećen ferijalnom sastanku učitelja u Medulinu, a periferno autor teksta postavlja pitanje razvitka mjesta: »Zar se ne bi moglo učiniti od Medulinskog Lida (Biece) lijepo kupalište, prije nego to učine stranci. Za to ne treba mnogo kapitala ali treba dobre volje. Kupalište je već od naravi, spoj s Pulom učinit će valjda skoro Puljska občina, a i željeznička pruga Medulin-Pula je već izmjerena i gotova na papiru. Jedino dakle ostaju putevi za popraviti i sagraditi jedan hotel«. ³¹

Vjerojatno su osnivači Društva imali na umu dugoročnije planove promoviranja lječilišnog i kupališnog turizma, što se može vidjeti iz inicijative viđenijeg člana Luke Kirca koji je najvjerojatnije u razdoblju između imenovanja medulinskim župnikom 1908. i izbijanja Prvog svjetskog rata 1914. godine u češkom ilustriranom časopisu Světozor plasirao jedan ili više članaka o blagodatima Medulina. ³² Između tih dvaju godina se intenziviraju naponi za njegovom promocijom kao turističke destinacije vjerojatno po uzoru na druga istarska i kvarnerska odredišta. U Světozoru ³³ je Kirac isticao: »ljepote medulinskog morskog žala (...), mogućnosti za ugodno ljetovanje, kupanje, sunčanje i liječenje našim prvorazrednim pijeskom (...), a uz taj članak bile su objavljene i fotografije mjesta i nekih predjela njegove obale i borove šumice«. ³⁴

Kao posljedica ovih napora registriran je dolazak Čeških turista u Medulin, što je imalo dvojaki učinak na domaće stanovništvo, sreću zbog dolaska prvih pravih turista ali i nesreću zbog njihove slabe platežne moći. Franjo Horvat Kiš je o svom doživljaju s »turistima« 1914. godine zapisao sljedeće: »Kad je bura jenjala i dan se oporavljao od očaja i užasa, poče Čeh pripovijedati o praktičnosti konzerve. U Medulinu ima mnogo Čeha na kupanju i svi žive od konzerve svake ruke. Ovaj ima gusku, onaj patku - u konzervi (...). Čeh i njegov sinko ispiju pivo, plate i odu. Sad će gostioničar: ima ih preko dvjesta ovdje ovih Čeha, ali svima nama od njih malo hasne (koristi, op. a.). Ispije pivo i to je sve. Objeduje pod smokvom na tratini. Ako dođe u gostionicu, još je na teret. Od ručka mu moraš ostatke čuvati za večeru, za njim čistiti i to za to, da popije politru piva«. ³⁵ Slične su poteškoće s onodobnim Česima dijagnosticirane diljem Jadrana što nije bilo od interesa lokalnih davatelja turističkih i drugih usluga, ³⁶ iako nije bio slučaj da se uvijek spominju u lošem kontekstu. ³⁷ List »Naša sloga« iz srpnja 1914. godine donosi članak iz kojeg se može iščitati medulinska turistička realnost: »Naše divno more (...), piesak Bieca (...), privabio je i ovog

²⁷ Isto, 147.

²⁸ HORVAT KIŠ, 2002., 187.

²⁹ »Društvo za poljepšanje mjesta u Medulinu«, *Naša sloga* (Trst), 17.VI.1909., 2.

³⁰ »Društvo za poljepšanje Medulina«, *Naša sloga* (Trst), 21.X.1909., 1-2.; Slične su organizacije početkom 20. stoljeća »nicale« diljem Jadrana - u Lošinj, Rabu itd.

³¹ »Ferijalni sastanak učitelja«, *Omnibus* (Trst), 27.III.1909., 1.

³² Usporedi: BLAŽEVIĆ, 1983., 133, 134.; DEMARIN, Josip, »Luka Kirac, svjetao lik u povijesti Istre«, *Istra*, br. 7-8/1974., 114; Časopis je izlazio čitavu drugu polovicu 19. stoljeća do 1899., pa ponovno tek od 1905. godine.

³³ Autor ovog teksta je pregledao digitalizirane brojeve ovog časopisa od 1877. do 1899. godine (<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=SvetozorII>) i nije uspio pronaći ništa o Medulinu. Za pregled izdanja od 1905. godine na dalje bi se moralo posjetiti Češku nacionalnu knjižnicu u Pragu gdje posjeduju kompletnu kolekciju.

³⁴ DEMARIN, 1974., 114.

³⁵ HORVAT KIŠ, 2002., 182, 183.

³⁶ BERGMANOVÁ, Lenka, *Počátky Českého turistického zájmu o jihoslovanské země, zejména o pobřeží Jaderského moře*, Magisterski rad, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, Praha, 2010., 18.

³⁷ KAVREČIČ, Petra, KLABJAN, Borut, 2007, »'U Medulinu ima mnogo Čeha na kupanju...' Czech tourism in the Upper Adriatic before and after the First World War«, *Slovenské historické studie*, br. 32/2007., 98.

ljeta mnogo stranaca na kupanje, osobito braće Čeha. Preporučamo našoj občinskoj upravi da barem što-god učini za ugodniji boravak stranaca. Za sada njoj preporučamo, da čim prije pročisti mjesto i puteve«. ³⁸

Iz 1912. godine datira sastanak Općinskog vijeća na kojem se spominje postojanje Kupališnog društva u Medulinu³⁹, a zasigurno je najveći kuriozitet prva turistička razglednica mjesta izdana od strane lokalne Družbe sv. Ćirila i Metoda nepredno pred rat. Na njoj je uz veliku grupu kupača natpis: »Kupalište Pisak Bieca - Medulin«. ⁴⁰ Medulin je tih godina imao pet gostionica i jedan kiosk na samoj plaži Bijeca najvjerojatnije u okolici današnje recepcije autokampa, na kojem se moglo kupiti pivo, vino, kruh, salama, grožđe, smokve i drugi artikli. Gosti su odsjedali u privatnom smještaju, čiji su kapaciteti kao i uređenost bili kvantitativno i kvalitativno vjerojatno vrlo skromni, a obzirom da ne postoji organizirana prometna povezanost s Pulum, prijevoz putnika se vršio kočijama lokalnog stanovništva. ⁴¹ Na loše i zapuštene ceste upozoravaju tadašnje novine »Naša sloga« i to u dva navrata, prvi put u rujnu 1904. godine, ⁴² a drugi u prije spomenutom članku iz 1914. godine, ⁴³ pa se to uz nepostojanje adekvatne pansionске ponude može uzeti kao jedan od čimbenika sporijeg razvitka turizma u ovom kraju. Spomenuti Franjo Horvat Kiš o gospodarskom stanju u Medulinu 1914. godine, što je vjerojatno doznao iz razgovora s mještanima, piše sljedeće: »Medulinci se bave ratarstvom, ponešta ribarstvom, ali najviše ih ima u Puli u arsenalu (...). Dabome da gospodarstvo i ovdje nazaduje zbog tog arsenala«. ⁴⁴

Daljnji razvoj mjesta je prekinuo Prvi svjetski rat, tijekom kojega je uslijedio veliki egzodus stanovništva južne Istre u logore u unutrašnjosti Monarhije. Došlo je do pada ne samo na gospodarskom već i na drugim poljima, a turizam je u Medulinu vraćen na razinu s konca 19. stoljeća, ponovno postavši jednodnevnim izletištem za bogatije stanovnike Pule. ⁴⁵

Koncem Prvog svjetskoga rata Istra je prema odredbama Londonskog ugovora iz 1915. godine pripala Kraljevini Italiji. ⁴⁶ Ovo razdoblje karakterizira opća gospodarska kriza koja se neminovno odrazila i na turizam, na što ukazuje podatak da u međuratnom razdoblju niti jedno ljetovalište na poluotoku nije doseglo promet od prije Prvog svjetskog rata. Možda novonastalu situaciju najbolje ilustrira činjenica da sva turistička mjesta u Istri i na talijanskom dijelu Kvarnera (Cres, Lošinj) zajedno 1938. godine nisu uspjeli prebaciti promet gostiju u Opatiji iz 1912. godine. ⁴⁷ U tom razdoblju nije sagrađen gotovo nijedan veći infrastrukturni objekt, a razlozi sveukupno lošeg stanja mogu biti višestruki, od uništenog gospodarstva u Europi nakon rata, nedovoljnog marketinga i nebrige novih vlastodržaca za Istru⁴⁸, izmijenjenih vanjskih granica i drugo. Vrhunac međuratnog turizma je dosegnut 1925. godine, kada je primjerice u Opatiji boravilo 42.723 gostiju, što je u odnosu na rekordnih 54.696 iz prijeratne 1912. godine osjetno slabije. ⁴⁹ Sličan, ako ne i strmoglaviji pad, doživjeli su i Brijuni, a Pula 1918. godine prestaje biti ratnom lukom i zatvoren je arsenal, zbog čega gospodarski trpi grad i čitava okolica. ⁵⁰

Gdje je u takvoj situaciji mjesto Medulina kao mladog turističkog mjesta izgrađenog na posljednjim ljetnim sezonama pred Prvi svjetski rat? Kao i u većini sela Puljštine i ovdje stanovništvo osjeća posljedice loše gospodarske politike, ⁵¹ prisutno je nezadovoljstvo zbog slabog ulova i zarade od ribarstva, ⁵² a

³⁸ Usporedi: »Iz Medulina«, *Naša sloga* (Trst), 16.VII.1914., 2.

³⁹ BLAŽEVIĆ, 1987., 165.

⁴⁰ BLAŽEVIĆ, 1983., 129.

⁴¹ BLAŽEVIĆ, 1983., 134.

⁴² »Skandalozna cesta«, *Naša sloga* (Trst), 22.IV. 1904., 2.

⁴³ »Iz Medulina«, *Naša sloga* (Trst), 16.VII.1914., 2.

⁴⁴ HORVAT KIŠ, 2002., 187.

⁴⁵ BADER, Andrej, *Zaboravljeni egzodus 1915.- 1918.*, Ližnjan, Općina Ližnjan, 2011., 157.

⁴⁶ Što je potvrđeno Rapallskim ugovorom 1920. godine.

⁴⁷ BLAŽEVIĆ, 1987., 305.

⁴⁸ Slabljenje konkurencije turističkoj ponudi u »užoj« Italiji, usporedi: RADETIĆ, Ernest, *Istra pod Italijom 1918-1943*, Zagreb, Matica Hrvatska, Ogranak Rijeka, 1991., 127.; »Propadanje istarskog turizma«, *Istra* (Zagreb), 06.X.1933., 1.

⁴⁹ KAVREČIĆ – KLABJAN, 2007., 101.

⁵⁰ Zatvaranje velikog broja radnih mjesta što u industriji, a što u drugim (uslužnim) djelatnostima zbog odlaska vojske i popratnog osoblja.

⁵¹ »Iz Medulina«, *Istra* (Zagreb), 20.VII.1931., 3.

⁵² Usporedi: »Iz Medulina«, *Istarska riječ* (Trst), 23.VII.1925., 3.; »Slabo ribarenje - slab zaslužak«, *Istarska riječ* (Trst), 15.VII.1926., 3.

stanovnici obližnje Premanture svoje teško stanje opisuju riječima: »Kako je kod nas? Svakako i nikako (...). Rada nema, zemlja je jalova. More je jalovo (...). Arsenal je bio krava muzara, najplodnija njiva i najbogatije more. Iza kako su radnici otpušteni prošlo je sve to. Ono što se nije iselilo dalo se je na poljski rad i na ribarenje«. ⁵³ Poratno stanje u Medulinu zorno ilustrira članak u »Istarskoj riječi« iz 1925. godine u kojem između ostalog stoji: »Inače u Medulinu je bila ferija (sajam), pa sam i ja tamo išao da se u lijepom i pjeskovitom moru okupam. Ovo je prvi put nakon rata da sam posjetio Medulin, ali Vam se ne mogu osobito pohvaliti. Ništa više nema od onoga što je bilo, a što je najgore, putovi su, moglo bi se reći, skoro neprohodni, poglavito za automobile i kočije (...). To je za nas strance slaba reklama, pa bi se općinski gazde morali malo pobrigati za ovu stvar«. ⁵⁴

Iako se teška gospodarska situacija nastavila i 1930-ih godina ⁵⁵ uslijedili su pozitivni pomaci poput uspostavljanja autobusne linije Pula - Medulin 1932. godine, ⁵⁶ što je zasigurno olakšalo dolazak kupaca u mjesto, no postavlja se pitanje koliko je tu pravih turista a koliko izletnika na jednodnevnom izletu iz obližnjeg grada. Prema svjedočenju starijih Medulinaca sobe su izdavane i Puležanima koji bi se na kupanju zadržali jedan ili više dana, a nedjeljom je ljeti na Bijeci bilo puno kupaca iz grada koji su dolazili pješke, biciklima, zaprežnim kolima i autobusom. Iako se ne može sa sigurnošću reći uolikoj mjeri, bili su prisutni i strani gosti, Česi, Austrijanci i drugi, a neke su od njih zaprežnim kolima s magarcima domaćini ujutro vozili iz sela na Pinetu na pješčanu plažu i navečer dolazili po njih. Iz 1930-ih datiraju čak tri razglednice, možda najzanimljivija među njima ona ručno rađena iz 1937. godine od strane gosta iz Beča, koji se njome zahvalio svome domaćinu kod kojeg je odsjeo. Iz tog vremena se spominje i fratarsko sirotište na Pineti, ⁵⁷ te dječja kolonija (balile - fašistička mladež) »Arnaldo Mussolini«. ⁵⁸

Za međuratno razdoblje se vezuje pokretanje tvornice za preradu sardina »Banjole« 1927. godine. Čitav je međuratni period, a i kasnije, zapošljavala 200 do 300 radnika, pa je uz impozantnu ribarsku flotu činila okosnicu gospodarskog i društvenog života Banjola. ⁵⁹ Uz nju se vezuje priča o pojedinim djelatnicima na višim položajima koji su za ljetnih mjeseci dovodili svoje obitelji iz Italije na odmor, pa se ovaj simbolični događaj može označiti kao prapočetak turizma u Banjolama. ⁶⁰ Jedna ispostava tvornice je djelovala i u Medulinu, no 1947. je pogon premješten u maticu u Banjolama, a sama građevina kojom je dominirao visoki dimnjak biva srušena. ⁶¹

ZAKLJUČAK

Kao što se može vidjeti iz navedenog Medulin, a kasnije tek simbolično i Banjole, u godinama pred izbijanje Prvog svjetskog rata sitnim koracima razvijaju vlastitu ponudu koja se temeljila na dobroj konfiguraciji obale i čistom moru. Od samo izletišta s kraja 19. stoljeća najvjerojatnije zahvaljujući naporima članova Društva za poljepšanje Medulina, u što možemo uključiti i inicijativu don Luke Kirca u češkim ilustriranim novinama, on izrasta u turističku destinaciju u kojoj se nekoliko ljeta zaredom okupljaju strani turisti. Te promete ne možemo uspoređivati s vodećim, a niti sa srednje razvijenim onodobnim ljetovalištima, ponajviše zbog nedostatka službene statistike o broju gostiju u Medulinu, no pitanje je u kojem bi se smjeru razvijao turizam da 1914. godine nije izbio svjetski rat i da Istra nije promijenila državne granice.

⁵³ »Iz Premanture: Svega po malo«, *Istarska riječ* (Trst), 06.IX.1926., 1.

⁵⁴ »Iz Puljštine«, *Istarska riječ* (Trst), 06.VIII.1925., 3.

⁵⁵ »Pula jauče za dobrim starim vremenima«, *Istra* (Zagreb), 12.V.1933., 3.

⁵⁶ »Bagni alla pineta di Medolino«, *Corriere Istriano* (Pula), 17.VII.1932., 2.

⁵⁷ Izjavu dao CUKON, Petar, rođen 05.08.1922. u Medulinu, izjava uzeta 21.06.2012. u Medulinu

⁵⁸ Usporedi: BLAŽEVIĆ, 1983., 135.; »Male vijesti«, *Istra* (Zagreb), 30.VII.1937. 1.; Blažević u svom djelu spominje dječju ferijalnu koloniju, a list »Istra« fašističku mladež. I jedna i druga grupa nose isto ime, pa je vjerojatno riječ o istoj skupini djece.

⁵⁹ »Bila jednom davno na obali mora jedna mala tvornica za preradu sardina«, *Glasnik Općine Medulin* (Medulin), br. 4/2005, 19.

⁶⁰ Izjavu dala KOS, Nena, rođena 10.04.1949. u Karlovcu, izjava uzeta 03.07.2012. u Banjolama.

⁶¹ Izjavu dala RAMIĆ, Anica, rođena 20.03.1939. u Medulinu, izjava uzeta 29.06.2012. u Medulinu

O turizmu u spomenutim mjestima južne Istre između dva svjetska rata, odnosno o nastavku prijeratnog razvoja, vrlo je teško govoriti jer statistike o broju gostiju ili noćenja također kao i u slučaju prije nisu dostupne. Iako se stranci u manjoj mjeri spominju, postavlja se pitanje jesu li Česi iz Medulina u razdoblju 1909.-1914. u potpunosti promijenili destinaciju, odnosno je li moguće da su dolazili ali bez većeg odjeka u novinama i drugim pisanim svjedočanstvima.

Planiranje razvitka Medulina kao turističke destinacije ili gradnja tvornice za preradu sardina u Banjolama u velikoj se mjeri odrazilo na promjenu okoliša. Iako u tim mjestima nije bilo izgradnje smještaja pansionskog tipa i većih infrastrukturnih objekata, koji najčešće za posljedicu imaju smanjivanje zelenih površina, u radu je vidljivo da domaće stanovništvo u prvospomenutom mjestu sadi mladice borova kako bi mjesto izgledalo atraktivnije za posjetitelje. U ovome slučaju je riječ o nekoliko hektara zemljišta kojim je koncem 19. stoljeća dominirala šikara, a 20-ak godina poslije borova šuma koja je strancima pružala prijeko potrebnu hladovinu tijekom najtoplijih mjeseci, što govori u prilog činjenici da je razvitak turističkoga odredišta imao velikih implikacija na promjene pejzaža čitavog područja.

Što se tiče participacije prvih oblika turizma u sveukupnom gospodarstvu spomenutih mjesta, iz teksta je vidljivo da u razdoblju prije Prvoga svjetskog rata većina stanovništva posao nalazi ili u obližnjoj Puli, arsenalu i pratećim institucijama u domeni ugostiteljstva te uslužnih djelatnosti ili se s druge strane bavi poljoprivredom i u manjoj mjeri ribarstvom. Situacija je u međuratnom periodu znatno lošija iz razloga što Pula gubi status »glavne« ratne luke te veliki dio osoblja kao i pratećih sadržaja odlaze iz grada zbog čega stanovništvo ostaje bez posla i bilježi se stagnacija i nazadovanje po pitanju životnog standarda. Turističke aktivnosti su na razini čitave Istre u opadanju čak i na primjeru nekih većih centara, dok se Medulin i spomenute Banjole u tom kontekstu jedva i spominju, što navodi na zaključak da će se na ozbiljniji udio turizma u gospodarstvu ovih mjesta pričekati do poslije Drugoga svjetskoga rata, točnije 1960-ih godina kada ovaj fenomen doživljava svoj puni zamah na ovim prostorima.

SUMMARY

Tourism is a relatively »new« social and economic phenomenon with origins that can, from a global perspective, be tracked back to the 19th century. Tourism reached truly massive proportions after the Second World War, becoming the economic backbone of many countries in Europe and the world. The first tourist localities along the eastern coast of the Adriatic appeared in the last two decades of the 19th century and succeeded in developing genuine tourist destination »physiognomies« in this period. These destinations had thus embarked on a long-term path of development into summer and winter destinations providing accommodation for the more affluent visitors. In this period, primarily due to the health benefits of the climate, several centres in Istria evolved into summer resorts renowned all over Europe, such as the Brijuni Islands, Opatija, Lovran, Portorož, and other locations, owing in large part to the vicinity of the Vienna-Trieste railway, with the routes Divača-Pula, Pivka-Rijeka and Budapest-Zagreb-Rijeka.

Nevertheless, the primary purpose of this paper is to track the development of tourism using the example of less developed townships in the southern Istria (Medulin, Banjole), to examine the contribution of tourism to the economy of the above area and to research the influence of development of those places to the change of landscape in the period from the 1890s to the 1930s.

Ekonomska i ekohistorija
Economic- and Ecohistory

Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša

Journal for Economic History and Environmental History

Teme broja / Topics

Iz povijesti ekoliša Istre
From environmental history of Istria

Iz gospodarske povijesti Hrvatske
From economic history of Croatia

Volumen XII / Broj 12
Zagreb - Samobor 2016
ISSN 1845-5867
UDK 33 + 9 + 504.3

Nakladnici / Publishers:

Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju
Society for Croatian Economic History and Environmental History
Ivana Lučića 3, HR - 10000 Zagreb
tel.: +385/1/4092-148, fax: +385/1/4092-879
sites.google.com/site/ekoekohist/

Izdavačka kuća Meridijani
p.p. 132, 10430 Samobor
tel.: 01/33-62-367, faks: 01/33-60-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-chief:

Hrvoje Petrić
Paul Hirt (guest editor)

Uredništvo / Editorial Staff:

Dragutin Feletar, Željko Holjevac, Mira Kolar-Dimitrijević, Dubravka Mlinarić, Nenad Moačanin,
Hrvoje Petrić, Drago Roksanđić, Mirela Slukan Altić, Ivica Šute

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board:

Drago Roksanđić - president/predsjednik (Zagreb), Daniel Barić (Le Havre-Pariz, Francuska), Slaven Bertoša (Pula), Zrinka Blažević (Zagreb), Tatjana Buklijaš (Auckland, New Zealand), Goran Đurđević (Požega), Josip Faričić (Zadar), Borna Fürst Bjeliš (Zagreb), Boris Golec (Ljubljana, Slovenija), Hrvoje Gračanin (Zagreb), Paul Hirt (Tempe, SAD), Andrej Hozjan (Maribor, Slovenija), Halil Inalcik (Ankara, Turska), Egidio Ivetic (Padova, Italija), Silvije Jerčinović (Križevci), Karl Kaser (Graz, Austrija), Isao Koshimura (Tokio, Japan), Marino Manin (Zagreb), Christof Mauch (München, Njemačka), Kristina Milković (Zagreb), Ivan Mirnik (Zagreb), Mirjana Morosini Dominick (Washington D.C., SAD), Géza Pálffy (Budimpešta, Mađarska), Daniel Patafta (Zagreb), Hrvoje Petrić (Zagreb), Lajos Rácz (Szeged, Mađarska), Gordan Ravančić (Zagreb), Marko Šarić (Zagreb), Mladen Tomorad (Zagreb), Jaroslav Vencalek (Ostrava, Češka), Milan Vrbanus (Slavonski Brod, Zagreb), Frank Zelko (Burlington, VT, SAD), Zlata Živaković Kerže (Osijek), Ivana Žebec Šilj (Zagreb)

UDK oznake članaka / Article's UDC markups:

Ivica Zvonar

Prijelom / Layout:

Saša Bogadi

Za nakladnike / Journal directors:

Petra Somek, Hrvoje Petrić

ISSN 1849-0190 (Online)

ISSN 1845-5867 (Tisak)

Tisak / Print by:

Bogadigrafika, Koprivnica 2016 .

Adresa uredništva / Mailing addresses:

Hrvoje Petrić (editor/urednik)
Odsjek za povijest, Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
e-mail: hrvoje.petric@ffzg.hr
ili Vinka Vošickog 5, HR-48000 Koprivnica

Tiskano uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH i Koprivničko-križevačke županije

Print supported by Ministry of science, education and sport of Republic of Croatia and Koprivnica-Križevci county /

Na naslovnici / Cover:

Put Istarskog razvoda (foto: Slaven Bertoša)

Ekonomsku i ekohistoriju referiraju:

CAB Abstracts

HISTORICAL ABSTRACTS, ABC CLIO Library, Santa Barbara, California, USA

AMERICA: HISTORY AND LIFE, Washington, USA

JOURNAL OF ECONOMIC LITERATURE (JEL), Pittsburgh, USA

CENTRAL AND EASTERN ONLINE LIBRARY, Frankfurt am Main, Deutschland

ECONLIT - AMERICAN ECONOMIC ASSOCIATION, Nashville, USA